

FOR WHOM THE SCHOOL BELL TOLLS (OR DOES NOT)? TERMINOLOGICAL DEVIATION ON THE "MISSING" STUDENTS

Angelina T. Ivanova

ABSTRACT: *The article presents the process of narrowing and precisising of the educational policies on the basis of an overview of the fundamental programme documents in the sphere of education development of Europe and the European union. Given that each national and state education system is built on specific traditions, has certain foci and is regulated by specific national legislation, the concepts that describe the exclusion of a person or a group of people from any educational institution give a specific nationally-relevant and sometimes "skewed" information. The article also presents and analyses the terms related to the exclusion of children and young people from the education system.*

KEY WORDS: *compulsory education, school leaving age, school enrolment, early school leavers, effective transition rate, repeaters*

Някак сме свикнали да говорим за „нуждата“ и „ползата“ от образованието. Да разказваме за възрожденския ентузиазъм в предосвобожденска България, създал школа, даскалоливници, читалища...

И – да подчертаем контраста с днешния ден, когато броят на неграмотните и недоучилите, на „отпадналите“ и „необхванатите“ расте главоломно.

Няма съмнение, че е срамно в България на XXI век, в европейска държава, дала на света собствена писменост (както и концепция за *правото* на всеки човек да пише и чете на своя роден език) да отчитаме, че още в начален етап 10% от децата не ходят на училище (вж. Графика 1, с. 256).

За съжаление, проблемът с не-образованието и не-знанието не е само български, а преодоляването му стои във фокуса на вниманието на най-авторитетните международни организации. И ако в части на света (с най-нисък *Индекс на човешкото развитие* – вж. М49) получаването на образование е свързано с изграждане на образователни институции и осигуряване на елементарен достъп до тях, то в много страни с традиции и развита структура на образователната система създадените възможности не довеждат до желани резултати.

Навсякъде обаче – независимо от финансовата обезпеченост, от провежданите национални политики, от формата на държавно управление – държавите не успяват да реализират пълния капацитет на образователните си институции, нито да задържат всички ученици до завършването на определена образователна степен (англ. *stage*)¹.

Минималното образование – съставна част и цел на устойчивото развитие

Още със самото си създаване организациите, които амбициозно си поставят

¹ Българското законодателство различава „образователен етап“ и „образователна степен“ (напр. в рамките на основната образователна степен се различават начален и прогимназиален етап). В настоящото изложение се разглеждат предимно международни практики и подобно разграничаване няма да се прави.

задачата „да променят света“, слагат сред приоритетите си образованието – тоест институционалното организиране на целенасочен процес на възпитание и обучение с цел придобиването на знания, умения, навици, ценности, компетентности².

И въпреки че още *Обществото на народите* залага общата (неясна) цел да се постигне „подобряване на световното благосъстояние“ [Tomuschat 1995], а правото на образование е заложено във *Всеобщата декларация за правата на човека* [Всеобща декларация...], първият документ, който поставя образованието в центъра на бъдещото развитие на света (нека не прозвучи твърде високопарно), е *Международният пакт за икономически, социални и културни права* от 1966 г. [Article 13]. Именно през далечната 1966 година образованието се поставя във фокуса на вниманието на ООН, а държавите-членки се задължават да синхронизират своите национални законодателства.

До началото на XXI век обаче акцентът на международните документи е върху *правото* на образование и върху задължението на всяка от държавите, подписали тези документи, да защитават това *право*. С подготовката и приемането на *Декларацията на хилядолетието на ООН* през 2000 г. [Декларация 2000] вниманието се насочва към нещо различно – провеждането на *конкретни политики* на промяна³. Един от акцентите на тези политики е именно образованието – втората от осемте *Цели на хилядолетието за развитие (ЦХР)* – е „постигане на всеобщо начално образование“. Тоест – образованието вече не е *право*, а *цел*.

С изтичането на периода на изпълнение на ЦХР през 2015 г. (независимо от немалкото критики, свързани с изпълнението и мониторинга им – вж. Waage et al. 2010) ООН приема нови глобални цели: 17 *Цели за устойчиво развитие (ЦУР)*. Като четвърта цел е поставено „*Осигуряването на приобщаващо и равностойно качествено образование и стимулиране на възможностите за учене на всички през целия живот*“ [Agenda 2030; Sustainable Development].

На фона на развитието на световните политики *Европейският съюз* поставя свои специфични (и много амбициозни) цели за бъдещето си – да се превърне в най-динамичната и конкурентоспособна икономика в света. Тази визия е гръбнакът на *Лисабонската стратегия* от 2000 г., а „вторият стълб“ на самата стратегия – социалният – предвижда модернизация на европейския социален модел чрез инвестиране в човешките ресурси, с главен акцент върху образованието. След критичния доклад по реализацията на Лисабонската стратегия в областта на образованието, направен от бившия нидерландски премиер Вим Кок, Европейският съюз потърси нови политики. Резултат от усилията Лисабонската стратегия да се „рестартира“ е новата концепция „Европа 2020“. В тази стратегия целите са формулирани конкретно, а задачите са

² Тук нямаме за цел да анализираме многобройните определения за „образование“. Необяснимо обаче е, че в основния нормативен документ за българската образователна система – *Закона за предучилищното и училищното образование* [ЗПУО] – изобщо няма *определение* за образование (в чл. 1 само се постулира, че „Този закон урежда обществените отношения, свързани с осигуряване на правото на предучилищно и училищно образование, както и с устройството, функциите, организацията, управлението и финансирането на системата на предучилищното и училищното образование“. Това създава предпоставки за неуместно разширяване на понятието „образователна институция“ и дори до определянето на образованието като „услуга“.

³ На официалния сайт на ООН, посветен на Целите на хилядолетието за развитие, е предоставена подробна информация за всяка от осемте глобални цели, както и подробна статистическа информация за тяхната реализация [MDGs Indicators].

реалистични и достижими [Европа 2020]; във връзка с образованието е формулирана четвъртата (от петте) цели на стратегията: „под 10% относителен дял на преждевременно напусналите училище и най-малко 40% относителен дял на младото поколение със завършено висше образование“.

От направения обзор на основните, програмните документи, свързани с развитието на образованието на света и на Европейския съюз, е виден стремежът към стесняване и детайлизиране на целите, като акцентът е върху реалното включване на младите хора в образователните системи на своите страни. Резултатите се обективизират, „определяват“ се. Те подлежат на измерване и съпоставяне, могат да служат за основа на анализ и структуриране на политики.

Но тъй като всяка национална/държавна образователна система почива на някакви традиции, поставя определени акценти и се регламентира от конкретно национално законодателство, то и термините, с които се описва неучастието на лице или група лица в образователна институция, дават специфична, национално обогатена и понякога „изкривена“ информация.

Именно смисъла и употребата на тази терминология ще изследва предлаганият текст.

Учениците в училище – понятия и термини⁴

Задължително образование

Задължителното образование е форма на организация на образователната система, при която завършването на *определена образователна степен* (начално образование, а днес в повечето държави – средно) е гарантирана законодателно и е гражданско задължение. От втората половина на XX век (както видяхме по-горе), обезпечаването на задължително образование е изискване за съвременните държави и е част от международното право – в частност от документите на ООН⁵. Като следствие от задължението по международни договори, но и като част от собствената национална политика, държавите включват *задължителното образование* в собствените си национални законодателства.

В англоезичната литература (и оттук – в основните документи на ООН, ЮНЕСКО и т. н.) се използва *compulsory education* – буквално „задължително образование“⁶. Аналогичен е акцентът и във френски (*instruction obligatoire*⁷); испански – *educación obligatoria*; португалски – *educação obrigatória / compulsória*.

В немски и нидерландски понятието е *Schulpflicht* (нем.), *schoolplicht* (нид.), букв. „училищно задължение“ – тоест акцентът е върху *задължението* (*Pflicht/plicht*) да се получи определено образование (в Белгия задължително е именно знанието, ученето – *leerplicht* – и поради това посещението на самото училище не е задължително).

Руското *обязательное образование* (кодифицирано в различни документи) включва в себе си имплицитно и „отговорността“ за нарушаването на задължението.

Задължителна училищна възраст

В повечето страни *задължително* е образованието до навършване на *определена* възраст, а *не* до получаване на определена образователна степен. Това всъщност противоречи на логиката на самото образование, тъй като същината на

⁴ Доколкото настоящият текст няма правен характер, „термин“ и „понятие“ ще се използват като контекстови синоними.

⁵ Пръв поставя изискването за задължително и всеобщо образование Платон в своята „Държава“ (Πολιτεία, книга 4).

⁶ Но англ. *compulsory* може да се възприеме и като „задължаващо“, с нюанс на „принудителност“ (анал. в португалски).

⁷ Във френския закон от 1882 г. се регламентират точно не само възрастта (от 6 до 13 години, за момичетата и момчетата), но и учебните предмети.

една образователна система е *получаването на определени знания и умения*⁸. Нещо повече, нека припомним, че една от *Целите на хилядолетието за развитие беше именно* постигане на всеобщо **начално** образование.

Отделните държави имат различна законодателна уредба, свързана с [етнически, професионални и пр.] традиции; икономическо развитие и пр.

Англоезичната практика обособява *school leaving age* като възрастова граница, след която лицето не е задължено да посещава училище; по подобен начин възрастта се подчертава в различните национални традиции.

Задължителното образование и/или задължителната училищна възраст, като регламентиран с законодателен акт, обикновено предвиждат *санкции* за нарушаването им. Така например в Нидерландия, въпреки стриктната защита на децата, след 12-годишна възраст нарушенията на дисциплината, неспазването на училищните правилници и особено отсъствията без уважителна причина се наказват много строго, а глобите са много високи (висока е и степента на общественото неодобрение).

Българското законодателство също регламентира само началната и крайната училищна възраст – 7–16 години [ЗПУО, Раздел IV, чл. 8], което след приемането на последния образователен закон доведе до отделяне на част от гимназиалното образование в отделен етап (до завършване на 10 клас) и така приблизително отговаря на завършването на 16 години.

Задължителната училищна възраст често е обвързана с националното *трудова законодателство*, за да няма „разкъсване“ между правото да се напусне училище и правото да се започне работа. В повечето европейски страни гражданите могат да напуснат училище и да започнат работа на една и съща възраст (най-често 16 години), но е възможно учениците да работят при определени условия (непълнен работен ден, в семейна фирма и пр.) [Графика 2].

Световен процес е *нарастването на задължителната училищна възраст*⁹. В Европа в 6 страни (Белгия, Германия, Люксембург, Македония, Нидерландия) задължителната училищна възраст е 18 година; в САЩ в един щат (Тексас) задължителната училищна възраст е 19 години [Rennie Center 2009].

Причините за този процес са различни. От една страна, удължаването на формалното образование увеличава уменията и дава по-адекватна подготовка за трудовия пазар, от друга страна (вероятно) това е възможен механизъм за задържане на нивата на безработица.

Обхват на училищното образование

Независимо от усилията, от политиките и значителното финансиране на световната общност, все така сериозен остава проблемът с включването на всички деца в националните образователни системи, като „повече от половината деца и юноши по света не ходят на училище“ [UIS 46].

ЮНЕСКО предлага свободен достъп до единната база данни, свързана с образованието [UIS]¹⁰ – това именно е един удобен инструмент за сравнение и

⁸ В българското законодателство неуместно се появи понятието „компетентности“, което съвсем точно съответства на „умения“. Несъмнено става дума за неумело боравене с англоезични текстове от лица невладеещи професионалния превод. За съжаление, именно подобно неумение доведе да излишно претрупване с нови и некоректни термини и понятия.

⁹ Често обозначаван като ROSLA (от англ. Raising Of School Leaving Age).

¹⁰ Данните от националните статистически институции се подават в общ формат с оглед възможността за обработка и съпоставяне. В отделни случаи липсва достатъчно информация или има прекъсване на редовете. Възможно е данните да са събрани от различни изследвания на домакинствата и необходимата информация да се извлича със специфични методи

анализ на достъпа до образование в отделните страни.

Основен термин в сравнителните статистически данни на ЮНЕСКО е *записването (school enrolment)* в съответната образователна степен. Това е абсолютният брой или процентът на записалите се в образователна степен (*education stage*). Френскоезичната литература използва точния термин *scolarisation*, а руското понятие *охват* точно съответства на българската представа за процеса – „обхващане, събиране“.

Възможно е в отделни случаи (отделни години, за някои класове или образователни етапи) процентът на записалите се (в България това са *нетните коефициенти на записване*) да надхвърлят 100% – това са случаите на записване на ученици родени в предходни и следходни на випуска години. В обобщената статистика на ЮНЕСКО тези данни са посочени като *over-age enrolment ratio*. Така например: през последните няколко години в Руанда почти половината от учениците (46%) са извън „своята“ възраст (несъмнено причините са свързани с конфликтите в района); традиционно в някои държави родителите свободно избират кога да запишат децата си на училище (в Непал *over-age* ежегодно са записани около 40% от учениците; такава е ситуацията в повечето развиващи се страни). Дори и страните с нисък процент на отпадане и несъмнени успехи в образованието „извън възрастта си“ са 1–3% от учениците – Дания около 3%; Финландия 1–1,5%. За България този процент е около 2% (през първите години след започването на изплащане на помощи при записване в първи клас родители масово записваха 5-годишни ученици, както и закъснели и непосещаващи детска градина, с което получаваха полагаемата се сума).

Националният статистически институт и Инфостат представят българските данни чрез *групови нетни коефициенти на записване*¹¹ и *нетни коефициенти на записване на населението в образователната система по възрастови групи*¹².

В българското политическо и медийно пространство в обход е понятието „обхващане“ (включване на максимален дял от подлежащите на задължително обучение деца), който постепенно се „кодифицира“ и през 2017 г. с решение на Министерския съвет на Република България бе създаден *Механизъм за съвместна работа на институциите по обхващане и задържане в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст*.

Отпаднали ученици

Отделна група неучастващи в образованието са „отпадналите“ ученици.

Това са ученици, записани в началото на учебната година и напуснали училище преди нейното завършване. Именно „отпадналите ученици“ обикновено са обект на медиен интерес. Решаването (макар частично) на този проблем представлява основното съдържание на *Четвъртата цел на устойчивото развитие* (редуциране на броя на отпадналите ученици до 10).

В англоезичната литература това са *drop-outs*, незавършили клас или образователна степен, вкл. и когато за тях образованието не е задължително.

В официалната статистика на България „отпадналите ученици“ се посочват като *напуснали обучението по степени на образование и причина за напускане* [Инфостат], като се посочват и известните причини за тяхното напускане преди края на учебната година. Информацията се събира чрез задължителни въпросници до всяко училище, което я прави точна и актуална.

¹¹ Изчисляват се в проценти като отношение на броя на учащите по степени във възрастовите групи 3–6, 7–10, 11–18, 19–20, 19–21 и 19–23 години към броя на населението в същите възрастови групи [Инфостат].

¹² Изчислени в проценти като отношение на броя на учащите в съответните възрастови групи, независимо от степента на образование, към броя на населението в същите възрастови групи [Инфостат].

Завършили образователна степен

Поради големите разлики в националните образователни системи е трудно да съпоставим данните за успешно завършване на образователна степен. Нещо повече – липсва общ механизъм за проследяване на съвкупността на индивидуалните случаи на записаните и успешно завършилите ученици.

Данните за успешно завършване на образователна степен (*effective transition rate*) показват реалното преминаване в по-горна образователна степен, независимо дали ученикът е повтарял.

Данните на ЮНЕСКО включват информация за преминаването от начално към основно образование. Почти на 100% този преход се извършва в най-развити европейски страни (Дания, Финландия, Австрия, Швейцария); в Бахрейн; в традиционно успешните бивши съветски републики (Казахстан, Таджикистан). При развиващите се страни този дял варира от под 60% (Нигер) до 85–90% (Бурунди, Того), но предвид ниската обхванатост на учениците, положението очевидно остава все така сериозно.

За България Националният статистически институт поддържа информация за завършилите основно и средно образование в различните видове училища, както и програмите за придобиване на I, II, III и IV степен професионална квалификация по тесни области на образованието (в абсолютен брой).

Преждевременно напуснали училище

От „отпадналите“, „напусналите обучение“ трябва да се обособят *преждевременно напуснали училище*.

Съгласно препоръка 2011/С 191/01 на Съвета на ЕС *преждевременно напуснали училище* (*early school leavers*) са лицата между 18 и 24 години, завършили едва основно образование или по-ниска образователна степен, които вече не участват в никаква форма на образование или обучение.

Част от този проблем е „поколението нито-нито“ – NEET (*Not in Education, Employment or Training*; исп. *La generación Ni-Ni: los que ni estudian ni trabajan*).

За пръв път акронимът е използван в края на миналия век във Великобритания, а след това в други успешни икономики – Япония, Латинска Америка. Това са млади хора, напуснали училище, които „не правят нищо“.

В основата на феномена лежат множество причини, изследвани от различни анализатори. Сред тях обаче се открояват: *социално-икономическата ситуация* (повечето NEET произлизат от семейства с ниски доходи и ниско образование) и *развитата система на социално осигуряване* (социалното осигуряване води да загуба на мотивацията за труд).

В момента и в България се появяват подобни NEET-настроения, които предстои да бъдат сериозно проучени.

Второгодници

Особено място в образователната система заемат т. нар. *второгодници* (повтарящи) – *repeaters*. Тези ученици, от една страна, са силно застрашени от отпадане, а от друга – имат възможност да усвоят учебното съдържание и да покажат по-добри резултати. Ситуацията с второгодниците зависи от националните образователни традиции (възможно е както приемането, така и стигматизирането им); от социално-икономически и политически фактори; от законодателната уредба на страната. Делът на второгодниците варира в много широк диапазон – в някои страни достига до почти една четвърт на учениците (в развиващите страни води до напускане на училище), в други е незначителен (Дания, Сърбия, Шри Ланка, Кувейт – широк спектър на характеристики).

Не се открива съществена връзка с резултатността на обучението – Сингапур, страна с доказани успехи напр. в PISA, има второгодничество от порядъка на 7–8%. Във Финландия, сочена като пример за успешна образователна система, през 2016 класа са повтаряли 0,3% от учениците от начална и основна образователна степен (България – 0,07). В Европа най-висок процент отпаднали ученици има в Белгия (до 2,5% годишно!), където се смята, че продължаването в по-горен клас

трябва да става само след овладяване на определен обем знания и умения, а повтарянето на клас не се стигматизира.

Ситуацията в България обаче подлежи на специален анализ. Ниският процент на повтарящи ученици в немалка степен се дължи на законовата забрана да се повтаря до 4 клас (завършване на начален етап) – тема непрекъснато обсъждана от учителската гилдия. Негативна последица тук е създаване на възможност в прогимназиален етап да продължат образованието си ученици без никакви знания, дори без четивна грамотност. Същевременно процедурата по корекция на оценката (поправителни изпити) и тежката документация (в която учителят обяснява защо детето има ниски оценки) често са причина за компромиси и „пропускане“ към следващия клас.

Оценка на образованието - количествени и качествени критерий

Нарастването на броя на учениците, посещаващи училище, е добър резултат и несъмнено е успех в реализирането на целите на устойчивото развитие. За съжаление обаче „обхванатостта“ от образователната система не постигна желаните цели¹³. „Gardian“ бие тревога – „Повече от 260 млн. деца по света не са в училищата, но половината от тези, които са в образователната система, не учат“. Разликата между количество и качество е огромна – усвояват се средства за връщане на децата в училище, но те не нямат елементарни умения по четене, писане и смятане¹⁴ [Gardian].

Известна представа за кризата в качеството на образованието ни дават някои обективни измервания – *индексът на образование* или *международните оценявания на знания и умения* като PISA, PIRLS, TIMSS.

Индекс на образование

Всяка година ООН публикува *индекс на човешкото развитие*, който включва *индекс на образованието*, данни за брутния вътрешен продукт на страните, очаквана средна продължителност на живота на страните.

Индексът на образование се изчислява на базата на равнището на грамотност¹⁵ сред възрастното население и комбиниран показател от общия дял на учащите се – от детска градина до следвисше образование. Това число изразява задоволяване от нематериални блага като възможност за участие при взимане на решения в обществото или на работното място

Така именно образованието е най-важната съставна на показателя „качество на живот“. Той се отчита при определянето на равнището на икономическо развитие и е ключов при ранжиране на страните по степен на развитие.

Максималната стойност на индекса е 1, а за развитите страни той е над 0,8¹⁶.

PISA, PIRLS, TIMSS

Международните изследвания PISA, PIRLS, TIMSS имат за цел да съпоставят знанията и компетентностите на учениците на една и съща възраст в различните

¹³ Именно неудовлетворителното изпълнение на *Целите на хилядолетието*, по-специално постигането на „всеобщо начално образование“ доведе до приемането на по-скромната *цел на устойчивото развитие* – намаляване на отпадащите ученици под 10%.

¹⁴ Представителят на Световната банка определя процеса като „a learning crisis, and we call it a crisis because we need to recognise the magnitude of the problem: it is extremely large“.

¹⁵ Това е процент от населението над 15 години, които могат да четат и разбират кратък и лесно достъпен текст за ежедневния живот.

¹⁶ При последното издание (2015) на докладите за човешко развитие [HDI], България е на 49-то място по Индекс на образование и на 56-то – по Индекс на човешко развитие (с три позиции по-напред спрямо 2010, но все още в групата на „развитите“, а не на „много развитите“ страни).

страни.

Международната програма за оценка на образователните постижения (англ. Programme for International Student Assessment, **PISA**) оценява грамотността и уменията на 15-годишните ученици да прилагат знанията си в реална среда [PISA].

PIRLS (англ. Progress in International Reading Literacy Study) е международно изследване на качеството на четене и разбиране на текстове [PIRLS].

Международното мониторингово изследване на качеството на училищното математическо образование (англ. **TIMSS** — Trends in Mathematics and Science Study) е програма, организирана от Международната асоциация за оценка на учебните постижения. То позволява да се сравни равнището и качеството знанията на учениците при завършване на начално и основно образование [TIMSS].

Задължителна образованост vs. задължителното образование

Тук трябва да се споменем една сравнително нова концепция и политическа инициатива – на **отричане** на задължителното училищно образование: *анти-училищното движение* (Anti-schooling activism / radical education reform). Анализът на тази концепция не е тема на този текст, но нека отбележим основните доводи на нейните защитници:

- Задължителното образование упражнява форма на политически контрол [Postman, Weingartner 1969].
- „Корупция“ на децата, при което те не могат да изразят самите себе си (развито още от Русо в „Емил или за възпитанието“).
- Училищното образование изкривява естественото развитие на детето, като се опитва да измери неизмеримото – човешкото развитие¹⁷.
- Училището осъществява форми на асимилация и дори на геноцид¹⁸.
- Несъответствие на целите с постигнатите резултати – учениците и студентите не се оказват подготвени за реална професионална реализация.

Графики

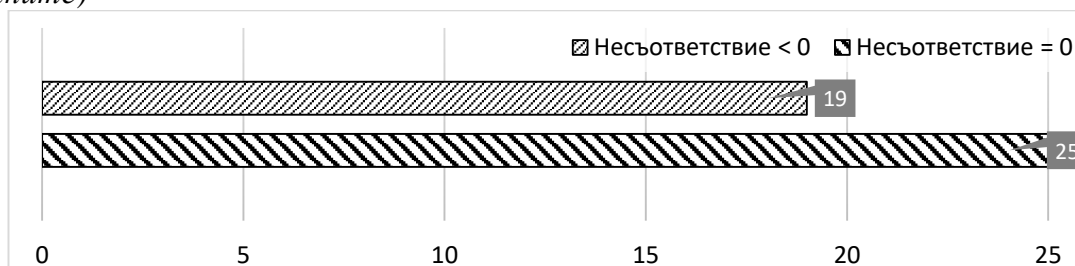
Графика 1. **Проблемът „извън училищната система“.** Групови нетни коефициенти на записване по степени на образованието според МСКО 2011 (в %). Източник: НСИ.

¹⁷ Срв. концепцията на Иван Илич за Deschooling Society [ClickFunnels].

¹⁸ Известен е печалният опит с училищата за аборигените в Австралия, индианците в Северна Америка и пр. По-подробно вж. Schimmel 2007.

Графика 2. Несъответствие между задължителната училищна възраст и минимална възраст за трудова заетост – Европа (абсолютен брой на страните)

Забележка. При несъответствие = 0 минималната възраст за трудова заетост е равна на задължителната училищна възраст. При несъответствие < 0 лицата имат право да започнат работа докато още подлежат да задължително училищно образование. Няма данни за Босна и Херцеговина, а в Швейцария и Англия в отделните административни части са възможни различия.

References:

1. Всеобща декларация...: *Всеобща декларация за правата на човека*. [Приета с решение A/RES/217(III) на ООН.] – < <https://www.ohchr.org> >.
2. Декларация 2000: United Nations Millennium Declaration. A/RES/55/2, 18 sept. 2000. < <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf?OpenElement> >. [Достъпна на шестте официални езика на ООН.]
3. Европа 2020: EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – European Commission, COM/2010/2020 final. < <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> >.
4. ЗПУО: Закон за предучилищното и училищното образование. – *Държавен вестник*, № 79, 13 окт. 2015. Последна промяна *Държавен вестник*, № 24, 16 март 2018.
5. Инфостат: *Инфостат*. < <https://infostat.nsi.bg> >.
6. Механизъм 2017: *Механизъм за съвместна работа на институциите по обхващане и задържане в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст*.
7. НСИ: *Национален статистически институт*. < www.nsi.bg >.
8. Agenda 2030: Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. – *United Nations*. A/RES/70/1. < http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&referer=/english/&Lang=E >.
9. Article 13: *Article 13 of the United Nations' 1966 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights recognizes a universal right to education*. ICESCR, Article 13.1. – N General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3. < <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [accessed 6 July 2018] >.
10. ClickFunnels: < <https://www.clickfunnels.com/> >.
11. Gardian: Hundreds of millions of children in school but not learning. – *The Guardian. International edition*. < <https://www.theguardian.com/global-development/2018/feb/02/hundreds-of-millions-of-children-in-school-but-not-learning-world-bank> >.
12. HDI: Definition of 'Human Development Index'. – *The Economic Times*. < <https://economictimes.indiatimes.com/definition/human-development-index> >.
13. HDR: Human Development Reports. – < <http://hdr.undp.org/> >.
14. M49: *Standard Country or Area Codes for Statistical Use (M49)*. < <https://unstats.un.org/unsd/iiss/Standard-Country-or-Area-Codes-for-Statistical-Use-M49.ashx> > [Онлайн] [Цитирано: 9.06.2018 г.]
15. MDGs Indicators: < <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Host.aspx?Content=Indicators/OfficialList.htm> >. [Достъпна на шестте официални езика на ООН.]

16. MDGs: Millennium Development Goals (MDGs). < <https://unstats.un.org/unsd/mdg/Default.aspx> >. [Достъпна на шестте официални езика на ООН.]
17. PIRLS: < <http://www.iea.nl/pirls-progress-international-reading-literacy-study> >.
18. PISA: < <http://www.oecd.org/pisa> >.
19. Postman, Weingartner 1969: Postman N., Ch. Weingartner. *Teaching as a Subversive Activity*. Dell / New York: NY.
20. Rennie Center 2009: Raise the Age, Lower the Dropout Rate? Considerations for Policymakers. – Rennie Center for Education Research & Policy, 2009, april. < <https://www.issuelab.org/resources/3019/3019.pdf?download=true> >.
21. Schimmel 2007: Schimmel N. Indigenous education and human rights. – *International Journal on Minority and Group Rights*, 2007, 14 (4), 425–453.
22. Sustainable Development: Sustainable Development knowledge Platform. < <https://sustainabledevelopment.un.org> >.
23. TIMSS: < <http://www.timss.org> >.
24. Tomuschat 1995: Tomuschat Ch. *The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective*. The Hague / London / Boston: Kluwer Law international.
25. UIS 46: More than one-half of children and adolescents are not learning worldwide. – *Fact Sheet*, № 46, September, 2017. [UIS/FS/2017/ED/46.] < <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs46-more-than-half-children-not-learning-en-2017.pdf> >.
26. UIS: *UNESCO Institut for Statistics*. < data.uis.unesco.org >.
27. Waage et al. 2010: Waage, Jeff et al. *The Millennium Development Goals: a cross-sectoral analysis and principles for goal setting after 2015*. – *The Lancet*, 13 Sept. 2010. < <https://www.thelancet.com/commissions/mdgcommission?code=lancet-site> >.

Angelina Ivanova
PhD student at at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
„Vasil Levski“ Comprehensive School, Troyan